

ПАЧАТАК НАРОДНАЙ БЯДЫ

Нядзеля ... 22 чэрвеня 1941 года... Гэты дзень абяцаў быць такім жа цёплым і сонечным, як і папярэдні. Праўда, як успаміналі многія старажылы, у суботу пасля заходу сонца неба ў тым баку было надзвычай барвова-чырвоным і гэтыя крывавыя сполахі-зарніцы надзвычай доўга, далёка за поўнач, трымаліся на зорным небасхіле. Расказваюць, што ў многіх дварах у той вечар надта страшна, па-воўчы, вылі сабакі. Быццам яны прадчувалі людское гора, страшную бяду.

...Першым аб'ектам, па якім нямецкія самалёты нанеслі ўдар у першы дзень вайны на Бераставіччыне, быў ваенны аэрадром каля вёскі Кватары. Яго будаўніцтва пачалося ў 1940 годзе. Тут штодзённа працавалі сотні ваенных, вялікая колькасць жыхароў нашага і суседніх раёнаў з падводамі з навакольных вёсак, і ўсё ж такі поўнасьцю яго закончыць не ўдалося. Але, нягледзячы на гэта, вясной 1941 года сюды была пераведзена авіяцыйная часць з адпаведнымі службаў, базіравалася некалькі дзесяткаў самалётаў. А тым часам будаўнічыя работы працягваліся. У тую ціхую і жудасную раніцу досвіткам 22 чэрвеня 1941 года з розных канцоў нашага і суседніх раёнаў да Кватарскага аэрадрома накіроўваліся дзесяткі фурманак з людзьмі. Ім патрэбна было дакладна, па-ваеннаму, да назначанага часу прыбыць на аэрадром і прыступіць да работы. Людзі яшчэ нічога не ведалі аб надыходзячай бядзе. Гэта былі апошнія хвіліны мірнага жыцця.

- Выехалі мы глыбокай ноччу, – успамінаў былы жыхар вёскі Канюхі, а потым Бераставіцы Леанід Антонавіч Жвалеўскі, – а раніцай былі ўжо за Бераставіцай і трымалі напрамак на Кватары. Але раптам у тым баку выбухі, падняліся слупы агню і дыму. Над Кватарамі кружыліся самалёты. Усе, хто быў на фурманках, разгубленыя і спалоханыя, скупкаваліся ў адным месцы. «Можа, гэта манеўры?» – выказаў нехта меркаванне. Але сярод нас былі і старэйшыя, якія ўжо на сваім вяку зведалі, што такое вайна. І хтось з іх упэўнена сказаў: «Не, хлопцы, манеўры такімі не бываюць. Гэта сапраўдная вайна. Паварочвайма назад, там нам рабіць ужо няма чаго».

- У колькі гэта гадзін было, не магу сказаць, але вельмі рана. Я ўжо гнаў кароў на пашу, – расказваў жыхар Бераставіцы Барыс Паўлавіч Дзямідзік, – як над Кватарамі закружылі самалёты. А іх было, можа, з дзесяць, а можа, і болей. Чые гэта былі самалёты, што там рабілася, я, вядома, не ведаў. Але я добра чуў, як раздаваліся страшэнныя выбухі і падымаліся слупы агню і дыму. Адзін савецкі самалёт узняўся, у паветры раздаўся трэск кулямётаў. І наш самалёт хутка ўпаў на зямлю. Другі паляцеў у бок Ваўкавыска. Было гэта вельмі рана. Гадзіннікаў на руках людзі тады не мелі, ды і не ў кожнай хаце яны былі. А пасля 12 гадзін папрыходзілі людзі з царквы і гаворылі быццам бы свяшчэннік сказаў, што пачалася вайна. Напэўна, ён чуў аб гэтым па радыё. А дзесьці пасля палудня налёт на аэрадром паўтарыўся...

- Я прагнуўся рана, – гаворыў былы жыхар Бераставічан, а потым Бераставіцы Мікалай Якаўлевіч Мешчаня, – брат Іван выганяў ужо кароў, а я пачаў збірацца да школы. Мы ў той дзень меліся выехаць на экскурсію ў Гродна. Дзесьці ў гэты час загрымела, у баку Кватараў. Там кружыліся самалёты. «Мусіць, баявыя манеўры!», – пайшла па вёсцы чутка. Каля школы, якая была ў будынку касцельнай плябані, нас сустрэў дырэктар Іван Сяргеевіч Шчогалеў. Ён быў з Сібіры, ваяваў на грамадзянскай вайне, меў за гэта ордэн. «Дзеці, разыходзьцеся па хатах, нікуды мы не паедзем, пачалася вайна, але нашы ўсё роўна перамогуць», – абвясціў ён. Помніцца, дырэктар быў збялелы, вельмі ўсхваляваны. А дзесьці ў поўдзень пайшла чутка: па радыё перадавалі, што пачалася вайна. У гэты ж дзень майго старэйшага брата Васіля прызвалі ў армію. Маці даручыла мне занесці яму торбачку з харчамі. Навабранцаў збіралі

Доўгія вёрсты вайны

каля царквы, іх было тут ужо даволі многа. Мабыць, там быў нейкі зборны пункт. Ім ужо было выдадзена абмундзіраванне, але ў многіх чаго-небудзь не хапала. У майго брата, памятаю, не было вайсковага рэменя, ён карыстаўся сваім. Як ён потым расказваў, дайшлі яны разам з адступаючымі часцямі Чырвонай Арміі да ракі Шчара, што на Слонімшчыне. Але дарога далей была адрэзана, праз дзён дзесяць, на сваю пагібель, брат вярнуўся дамоў...

- Незадоўга перад вайной, – сцвярджаў былы жыхар в. Бераставічаны, а потым Бераставіцы Міхаіл Рыгоравіч Акуліч, – праз Бераставічаны рухаліся на захад войскі. Казалі, што армія ішла да Беластока, да граніцы. У першыя два дні вайны праз нашу вёску таксама прайшло шмат войскаў на захад, у бок Беластока. Гэта былі танкі, аўтамашыны з чырвонаармейцамі, кавалерыя. А потым многа войскаў вярталася праз вёску на ўсход, адступалі. Глядзець на адступаючых было цяжка. Разрывалася ад болю сэрца. Вясковыя жанчыны плакалі...

- Дзесьці ў першыя дні вайны, – успамінаў Барыс Паўлавіч Дзямідзік, – у паветранай прасторы над Бераставічанамі і Эймінаўцамі разгарэўся паветраны бой паміж нашымі і нямецкімі самалётамі. Нямецкі самалёт быў збіты. Загінуўшага нямецкага лётчыка пахавалі каля гасцінца паміж Бераставіцай і Бераставічанамі (на супрацьцяперашняга жывёлагадоўчага комплексу). Потым, казалі, немцы яго перапахавалі. Наколькі памятаю (мне тады было адзінаццаць гадоў) Вялікую Бераставіцу немцы не бамбілі...

Сведчыў былы жыхар вёскі Малая Бераставіца, а потым Вялікай Бераставіцы Мікалай Сцяпанавіч Дудко:

- Раніцай у той чэрвеньскі дзень я пайшоў да дзядзькі Івана Сягодніка, у якога была адзіная на ўсю вёску «машынка-нулёўка», каб пастрыгчыся. Там ужо сабралася некалькі чалавек, яны абменьваліся думкамі аб прычыне выбухаў і невядомага гулу, якія было чуваць з боку Гродна, Беластока, Вялікай Бераставіцы. Большасць выказвалася, што гэта манеўры. У поўдзень сталі гаварыць, што гэта вайна. Аб гэтым, казалі, перадалі па радыё. Але ўжо гэта стала відаць і без радыё. Праз Малую Бераставіцу пайшлі калоны войскаў, цывільнае насельніцтва. На другі дзень вайны над Малой Бераставіцай з'явіўся самалёт незвычайнай канфігурацыі, як быццам склеены 2 самалёты. Ён быў падобны на раму. Ваенныя казалі, што гэта быў нямецкі разведчык. А ў лесе, што побач з Малой Бераставіцай, сабралася шмат салдат, тэхнікі. Праз некаторы час над гэтым месцам з'явіліся нямецкія самалёты. Яны бамбілі, расстрэльвалі з кулямётаў людзей, тэхніку. Ва ўсходнім канцы вёскі (што ў бок Каменкі) таксама сабралася шмат войскаў. Напэўна, убачыўшы гэта, немцы пачалі бамбіць і вёску. Палавіна вёскі палала, страшэнны чалавечы лямант змешваўся з кулямётнымі чэргамі з самалётаў...

*Помнік загінуўшым воінам Чырвонай Арміі і партызанам на вул. Партызанскай у г.п. Вялікая Бераставіца.
Здымак 2010 г.*

А вось што расказала пра той дзень жыхарка вёскі Пархімаўцы Вера Андрэўна Шымавалос:

- Я жыла тады ў Каленіках, мне было 13 гадоў. У гэтую нядзельную раніцу, як заўсёды, маці напакла на сняданак бліноў і мы, малыя, сабраўшыся вакол стала, навывперадкі хапалі іх з талеркі, а іншы раз і з патэльні. Бацька ўжо паснедаў і разам з суседскімі мужчынамі сядзеў на лаўцы, што стаяла каля нашага палісадніка. Дзядзькі курылі самасад, гаварылі аб палітыцы, аб відах на ўраджай. Было ўжо гадзін дзесяць. Сонца паднялося і шчодро аблівала чэрвеньскім цяплом і святлом вясковыя прысады. За вёскай,

над дальнім лесам, пачуўся гул. У небе ляцелі самалёты. Мы ўжо прывыклі да іх. Там, у Барысаўшчыне (цяпер Мастоўскі раён), быў ваенны аэрадром і самалёты ляталі часта. Але ў той дзень яны паводзілі сябе не зусім звычайна. То куляліся ў паветры, то свечкай узляталі ў неба, а потым апускаліся зусім нізка і прападалі за лясной сцяной. Усе з цікавасцю назіралі за самалётамі. Павыходзілі з хат жанчыны, дзеці. Каб лепш было відаць, вяскоўцы падаліся за гумны, на поплаў. А тым часам у тым баку за лесам раз-пораз нешта цяжка вухкала, аж уздрыгвала зямля, і над шчарбатай лясной сцяной цягнуліся ўверх слупы дыму.

Ніхто з вяскоўцаў ніколі не бачыў паветранага бою, нават былыя франтавікі 1-й сусветнай вайны, вось таму ўсё, што рабілася ў небе над дальнім лесам, было для іх сапраўдным відовішчам.

І калі з суседняй вёскі Пархімаўцы, дзе быў сельсавет, прыскакаў на ўзмысленым кані мой брат і крыкнуў: «Гэта вайна!» – усе рассмяліся.

Я помню той смех і сёння бачу твар брата, які стаў на вайне інвалідам, іншых мужчын, што не вярнуліся з фронту... То быў апошні смех маіх сяльчан перад страшэннай людскай бядой, чалавечымі слязамі і горам...

Апавядаў жыхар вёскі Лявонавічы Міхаіл Георгіевіч Данільчык:

- Помню яе пачатак, як сёння. У нядзелю мы ўжо ведалі, што пачалася вайна. Ранкам бачылі далёка за лесам, дзе аэрадром Барысаўшчына, паветраны бой. Самалёты птушкамі ўзляталі ў неба і камянямі падалі ўніз. А праз дзень ці два я ехаў на кані з боку Старога Дворца. Раптам у небе моцна зараўло, і зямлю крыжам накрыў цень самалёта. Ён пікіраваў проста на мяне. Я – уцякаць, калачу пяткамі каня па баках. На шчасце, недалёка быў каменны будынак – гэта яўрэй пачаў будаваць млын, але да вайны не паспеў. Схаваўся за яго сцяной. А самалёт прароў нізка-нізка, і траву прашыла кулямётная чарга. Мусіць так даў бог, што яна прайшла міма нас...

А вось што раскажаў жыхар вёскі Гарбачы Міхаіл Іосіфавіч Зарэцкі:

- Працаваў я ў 1941 годзе старшынёй мясцовага калгаса. Людзі ў Гарбачах былі дружныя, руплівыя, працавітыя. І вынікі былі добрыя. Летась атрымалі на працадзень па 3 кг збожжа. Гэта было вельмі здорава. А віды на ўраджай у 1941 годзе былі яшчэ лепшыя. Вось мяне, мусіць, таму і накіравалі ў Маскву, на Усесаюзную сельскагаспадарчую выстаўку. З нашага раёна было яшчэ некалькі чалавек у дэлегацыі. Вярнуліся мы дамоў 21 чэрвеня. І ў той жа дзень я дамовіўся з праўленцамі сабраць назаўтра, гэта значыць у нядзелю, усіх калгаснікаў і расказаць аб бачаным.

А раніцай зямля ў Гарбачах задрыжэла ад выбухаў. Самалёты бамбілі аэрадром у Кватарах і чыгуначную станцыю Бераставіца, а дзесьці назаўтра наляцелі на чыгуначны састаў, які спыніўся недалёка ад Дзевятак. У ім эвакуіравалася мірнае насельніцтва. Так яны з кулямётаў расстрэльвалі жанчын, дзяцей, якія памкнуліся разбягацца ў розныя бакі. Пасля бамбёжкі там было страшнае відовішча...

Успамінаў жыхар в. Гарбачы Мікалай Іосіфавіч Палуянчык:

- Мне было тады 15 гадоў. Памятаю, як у тую чэрвеньскую раніцу наляцелі самалёты на Кватарскі аэрадром. Я налічыў іх 18. А на аэрадроме савецкіх самалётаў таксама было вельмі многа, казалі, можа, да 100. Людзі часта перабольшвалі – ім хацелася Чырвоную Армію бачыць магутнай і непераможнай. Але некалькі дзясяткаў іх усё ж было. Казалі, дзяжурныя лётчыкі звярнуліся да камандзіра аб дазvole падняцца ў паветра, але ён забараніў, лічачы, што гэта правакацыя.

Два самалёты ўсё ж падняліся. Адзін з іх пасля кароткага бою тут жа быў збіты, а другі паляцеў у бок Свіслачы. Там, кажуць, яго таксама збілі.

А потым па дарозе Беласток-Ваўкавыск некалькі дзён ішлі бясконцым патокам адступаючыя вайсковыя часці і асобныя групы ваенных, мірнае насельніцтва. Іх часта бамбілі нямецкія самалёты. На 3-і -4-ы дзень вайны, калі ляцелі нямецкія бамбардзіроўшчыкі, дзесьці каля Ятаўтаў па іх ударыла чатырохствольная зенітная ўстаноўка. Адзін самалёт загарэўся і ўпаў недалёка ад хутара Ляўшова. Аднаго нямецкага лётчыка выкінула з палаючага самалёта, можа, і метраў на 50, а другі, расказвалі, узарваўся разам з самалётам...

Доўгія вёрсты вайны

Успамінае жыхар вёскі Кудрычы Віталій Канстанцінавіч Шах.

- Гэта было вельмі страшна. Самалёты варожыя наляталі ў першыя дні вайны адін за другім, кідалі бомбы, стралялі з кулямётаў. Справа ў тым, што нашу вёску перасякала дарога Крынкі – Індура – Гродна. Па ёй і ехалі танкі, машыны Чырвонай Арміі, ішла пяхота. А немцы зверху бамбілі. Зямля, здавалася, станавілася на дыбы ад тых выбухаў. Відаць, фашыст хацеў не толькі разбамбіць тэхніку, але і “перарваць” дарогу, каб наша армія трапіла ў акружанне.

Помню, бомба ўпала на хату дзядзькі Сцяпана Грысюка: загінуў ён і яго жонка. Усе з вёскі беглі ў поле, далей ад выбухаў. Там, каля Лішак, – узвышанасць, і людзі спадзяваліся, што немец зверху убачыць: гэта не ваенныя, а цывільныя і не будуць бамбіць. Маці з дзвюма маімі сёстрамі пабегла ў бок Лішак раней, а мы з таткам затрымаліся, хацелі схаваць ад бамбёжкі што-кольвек з рэчаў. А калі ўжо беглі, то трапілі пад кулі, што сыпаліся з самалёта. І вяскоўцы, і чырвонаармейцы беглі па жыцце, па поплавце і многія гінулі. Тры дні стаялі, схаваныя пад вербамі, два нашых танкі, потым, адрамантаваўшы іх, танкісты паехалі ў бок Гродна. Мне было тады шэсць з паловаю гадоў, і ў памяць найбольш урэзалася, як кружылі і кружылі над вёскай самалёты з крыжамі. Я ўсё баяўся, што заб’юць татку ці мамку. Татку і забілі ў сакавіку 42-га. Сямёра вяскоўцаў расстралялі ў першыя тыдні вайны – немцы з’явіліся ў нас ці то 28, ці то 29 чэрвеня – а разам з бацькам загінула аж 18 чалавек. Гэта былі не толькі нашы, кудрыцкія: у нас млын стаяў, і ў нядзелю малоць збожжа прывезлі з суседніх вёсак. У каго пашпарта не было з сабой, значыць, камуніст. Вось так.

Месянец Аляксандр Іосіфавіч, жыхар вёскі Плюскалаўцы, расказваў:

- Праз нашу вёску і каля яе ішлі групамі і па адным адступаючыя чырвонаармейцы. Наляцеўшыя нямецкія самалёты скінулі некалькі бомбаў і абстралялі адступаючых. Недалёка ад таго месца мы знайшлі загінуўшага чырвонаармейца. Памятаю, яго звалі Васіль Рабчанка і быў ён родам з Варашылаўграда. Мы яго пахавалі...

Воіны Чырвонай Арміі, якія загінулі ў першыя дні вайны на Бераставіччыне, у большасці сваёй так і засталіся безыменнымі. Як той невядомы савецкі афіцэр,

*Невядомы савецкі афіцэр,
які загінуў у першыя дні вайны*

пра якога напісаў рэдактару-укладальніку кнігі «Памяць» С.М.Карпуць з г. Гродна:

- У час бамбёжкі ў першыя дні вайны ў вёсцы Малая Бераставіца загінуў афіцэр Чырвонай Арміі. Наш сусед схаваў яго дакументы ў надзейным месцы, каб пасля вайны паведаміць сям’і загінуўшага, а фотакартку перадаў маёй цётцы А.А. Дудко. У 1944 г. ён пайшоў на фронт і не вярнуўся. Дакументы таго афіцэра так і не знайшліся, а перад яго фотакарткай мая цётка на Дзень Перамогі заўсёды запальвала свечку. Няма ўжо ў жывых маёй цёткі, але фотаздымак невядомага афіцэра захоўваецца ў нашай сям’і як напамін аб тых жудасных днях вайны... А яшчэ, як памяць аб тых, хто з яе не вярнуўся.

Вера Ігнатаўна Ядэйка з вёскі Жабры была сведкай паветраных баёў над Гроднам. Тады маладой жанчыне было ўсяго 24 гады.

- Той дзень 22 чэрвеня я не забуду ніколі, – з болем у душы і слязамі на вачах раскавала Вера Ігнатаўна. – Не дай Бог

цяперашнім маладым убачыць такое. Бамбіць фашысты пачалі з чатырох раніцы. Нашых самалётаў было ў небе мала, але яны мужа змагаліся ў няроўным баі, адважна ішлі на таран. Гэта быў страшны, жудасны бой. Гродна гарэла. Пад бамбэжкай загінуў мой муж Іосіф. Я засталася з маленькім сынам, якому было ўсяго чатыры тыдні. Дом наш поўнасьцю разбамбіла....

Тады жанчына пешшу, з дзіцём на руках, вярнулася ў свае Жабры.

Падрыхтаваў Мікалай Пацэнка, г.п. Вялікая Бераставіца.

ТАКОЕ НЕ ЗАБУДЗЕЦЦА НІКОЛІ

Успаміны ўдзельніка баёў пад Бераставіцай, палкоўніка ў адстаўцы У. А. Грачанічэнкі

Напярэдадні вайны У.А. Грачанічэнка быў начальнікам штаба 94-га Паўночна-Данецкага Кубанскага казацкага палка 6-й Кубана-Церскай Чангарскай Чырванасцяжнай казацкай дывізіі імя С.М.Будзённага. Жудасныя падзеі на пачатку вайны, аб якіх апавядае аўтар, адбываліся недалёка ад Бераставіцы, каля Беластока, а адступаў полк праз Саколку, Крынкі, Бераставіцу, Ваўкавыск... Думаецца, што гэтыя ўспаміны будуць цікавыя многім чытачам.

- У чэрвені 1941 года наша дывізія дыслацыравалася ў горадзе Ломжа, што 70-75 кіламетраў на захад ад Беластока (цяпер Польшча), на вастрыі так званага Беластоцкага стратэгічнага выступу.

Хацелася б сказаць некалькі слоў аб абстаноўцы ў нашых часцях у той перадаваенны час. Прыкладна за месяц да пачатку ваенных дзеянняў палкі атрымалі батарэі 120-міліметровых мінамётаў (чатыры ствалы), для абслугоўвання якіх мы падбіралі найбольш падрыхтаваных у ваенных адносінах людзей з больш-менш трывалымі матэматычнымі ведамі ў межах сямігодкі. Тэарэтычнымі ведамі і матэрыяльнай часткай, як кажуць, яны авалодалі на хаду, а вось практыкі прымянення гэтай магутнай зброі не мелі. Па сутнасці, ніводнай стральбы баявымі срадамі не правялі. Яшчэ складаней было з 37-міліметровымі зенітнымі батарэямі, якія паступілі на ўзбраенне толькі ў пачатку чэрвеня 1941 года. І зноў давялося наспех укамплектоўваць іх асабовы склад. Услед за гэтым паступіў катэгарычны загад са штаба дывізіі, які патрабаваў неадкладнай адпраўкі ўсіх палкавых зенітных сродкаў (зенітна-кулямётны ўзвод і зенітная батарэя) на зборы на артпалігон Круппкі, што на ўсходзе ад Мінска, за 400 км ад Ломжы.

Такім чынам, часці дывізіі былі цалкам раззброены ў зенітных сродках, што дазволіла фашысцкім самалётам беспакарана наносіць бомбавыя ўдары па вайсковым гарадку ў Ломжы і па нашых адступаючых часцях у першыя дні вайны.

І яшчэ. Усе артылерыйскія батарэі часцей і поўнасьцю конны артылерыйскі дывізіён за некалькі дзён да вайны былі адпраўлены на зборы, якія праводзілі на артылерыйскім палігоне за 18 кіламетраў ад Ломжы. У палках засталіся толькі 45-міліметровыя артбатарэі, якія прызначаліся для стральбы па варожых танках і бронетранспарцёрах і якія таксама паступілі ў часці за некалькі дзён да вайны. На ўзбраенне малодшага каманднага складу паступілі, і то не для ўсіх, аўтаматы-кулямёты Дзегцярова. Радавыя салдаты былі ўзброены ў асноўным вінтоўкамі ўзору 1931 г. апошняй мадыфікацыі і, часткова, карабінамі сістэмы Сіманавы, якія пазней былі зняты з узбраення, бо не апраўдалі сябе. Чым мы былі ўзброены, дык гэта клінкамі, якія, па сутнасці, былі замянкай, а не зброяй.

Дзяржаўная мяжа праходзіла даволі блізка ад нас на правым беразе ракі На-

Доўгія вёрсты вайны

раў (у залежнасці ад звілістага русла 6-12 км). Да перадыслакацыі нашай дывізіі ў Ломжу ў вайсковым гарадку размяшчаліся войскі фашысцкага вермахта, бо Беласток і акружаючыя яго гарадкі адышлі да СССР толькі пасля падпісання дагавора «Аб Дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Германіяй».

І яшчэ два мерапрыемствы настройвалі нас на мірную абстаноўку ў тую пагібельную ноч. На нядзелю, 22 чэрвеня, намячалася дывізіённае конна-спартыўнае спаборніцтва, нягледзячы на частыя ў апошнія дні парушэнні наземных і паветраных граніц нашай краіны ў раёне той жа Ломжы. А 21 чэрвеня камандаванне 6-га Данскога кавалерыйскага корпуса наладзіла ў Ломжанскім гарнізонным Доме Чырвонай Арміі выпускны вечар малодшых лейтэнантаў, на які было запрошана камандаванне ўсіх часцей нашай дывізіі, а таксама камандны склад авіяцыйнай часці, якая размяшчалася на палявым аэрадроме за 5 км на ўсход ад горада. Вечар працягваўся з 20 гадзін 21 чэрвеня да 3 гадзін 22 чэрвеня.

А было ж вядома, што германская армія сканцэнтравалася паблізу ад нашай граніцы, аб гэтым адкрыта гаварылася пагранічнікамі, якія на чамі чулі гул мноства танкавых матораў і бачылі нямецкіх афіцэраў, якія без асаблівай маскіроўкі праводзілі рэкагнасыроўку мясцовасці каля нашай граніцы.

21 чэрвеня я з жонкай таксама быў запрошаны на той нешчаслівы вечар выпуску малодшых лейтэнантаў. Праўда, пайшлі мы з гэтага вечара крыху раней, чым ён закончыўся, недзе каля гадзіны ночы.

У тры гадзіны трыццаць хвілін 22 чэрвеня на кватэру мне патэлефанаваў дзяжурны штаба нашага палка і паведаміў, што палку аб'яўлена баявая трывога, але з дзіўным дапаўненнем: «Быць у поўнай баявой гатоўнасці, але людзей з казармы не выводзіць».

Па дарозе да свайго штаба я сустрэў камандзіраў суседніх палкоў, якія купкай стаялі на пляцы і абменьваліся думкамі наконт дзіўнай трывогі, а таксама аб выпускным вечары і нядзельных конных спаборніцтвах. З кароткай гутаркі стала вядома, што некаторыя з іх ужо званілі ў штаб дывізіі для высвятлення абстаноўкі, але дзяжурны па штабе дывізіі пацвердзіў раней перададзенае паведамленне. На прапанову звязацца з якім-небудзь аддзелам штаба дзяжурны сказаў, што ўсе знаходзяцца на нарадзе ў камандзіра дывізіі. Час, між тым, набліжаўся да чатырох гадзін раніцы. Ішлі апошнія хвіліны мірнага жыцця.

І раптам на ружовым небасхіле з'явілася армада самалётаў, якая набліжалася з захаду, але і гэта абставіна нікога з нас не ўстрывожыла. З боку горада да нашага слыху данеслася некалькі артылерыйскіх стрэлаў, усе недаўменна пазіралі па баках, кароткімі фразамі выказалі свае думкі аб чутным і бачным. А тым часам армада набліжаючыхся варожых самалётаў раздзялілася на дзве групы.

Бомбавы ўдар па нашым вайсковым гарадку плошчай у паўтара квадратных кіламетры быў камбінаваны, на нашы галовы пасыпаліся фугасныя і асколачныя бомбы. Запалыхалі казармы і канюшні, на вачах сталі падымацца ўверх і развальвацца, як картачныя домікі, будынкі гарадка. Са страшэнным выццём праносіліся знішчальнікі прыкрыцця, страчылі з буйнакаліберных кулямётаў па людзях, конях.

Малюнак быў жудасны. Сярод густых усплёскаў бомбавых выбухаў мітусіліся і гінулі чырвонаармейцы і камандзіры, якія выскоквалі з паўразбураных казармаў.

Вось і высветлілася, чаму «з казармаў людзей не выводзіць». Ужо потым, знаходзячыся ў партызанскім атрадзе, мы, удзельнікі баёў на Беластоцкім выступе, успаміналі і пра гэты дзіўны і недарэчны загад «з казармаў людзей не выводзіць», і пра малодшых лейтэнантаў з авіяпалка, якія тыдні за два-тры да гэтага перабазіраваліся на палявы аэрадром пад Ломжу.

Расказвалі, што пасля таго памятнага вечара яны разышліся па горадзе і да 4 гадзін трапіць у сваю часць не маглі. Усе самалёты, уся матэрыяльная частка знішчальнага авіяпалка, прызначанага для прыкрыцця з паветра Ломжанскага гарнізона, была знішчана на зямлі ў першыя гадзіны вайны той групай бамбардзіроўшчыкаў, якая аддзялілася ад галоўнай армады пры падыходзе да нашага гарадка.

Пры ўсёй складанасці абстаноўкі наш 94-ы казацкі полк, які панёс значныя страты ў людзях і конях, сканцэнтраваўся на сваім зборным месцы за тры кіламетры ад гарадка. Па загадзе камандзіра дывізіі мы сталі заняць абарону па лініі чыгункі Ломжа – Лапы, каб не дапусціць немцаў з боку Астраленкі, Замброва. Прыкладна ў 10 гадзін раніцы 22 чэрвеня мы ўпершыню сутыкнуліся з ворагам і адбілі яго спробу прарвацца праз чыгунку. Разам з намі на правым флангу ў бой уступіў 48-ы полк. Доступ немцам да Ломжы быў перакрыты. А тут яшчэ на дапамогу прыйшоў эскадрон з узводам станковых кулямётаў, прыбыла і 76-міліметровая палкавая батарэя.

На працягу ўсяго дня полк вёў бой, адкідваючы ворага ад чыгункі. Налёты варожай авіяцыі спыніліся, але ў бой уступіла дальнабойная артылерыя, якая павяла інтэнсіўны агонь па Ломжы і яго абаронцах. З наступленнем цемнаты немцы спынілі баявыя дзеянні і пачалі метадычны артабстрэл.

У 23 гадзіны 22 чэрвеня часці нашай дывізіі фарсіраваным маршам дзвюма калонамі накіраваліся на Беласток. Адлегласць у 75 км мы прайшлі без прывалаў, пад бамбёжкай праціўніка, на хаду прыводзячы ў парадак маршавыя калоны. А 17 гадзіне 23 чэрвеня часці дывізіі сканцэнтраваліся ў лясным масіве за 2 км на поўнач ад Беластока.

Над горадам высока ў небе падымаўся чорны шлейф дыму, чуліся глухія выбухі. Паступіў загад зрабіць кароткі прывал.

Мы хутка перакусілі сухім пайком, ды і, шчыра кажучы, хлеб не лез нам у горла, хоць мы больш за суткі не елі. Настрой быў вельмі дрэнны: мучыла поўная няяснасць таго, што адбывалася, дзе сем'і і што з імі. Як высветлілася ўжо пасля вайны, з Ломжы ўдалося вывезці толькі тры вагоны з сем'ямі камандзіраў. Болей з Ломжы на ўсход ні адзін эшалон не выйшаў. Яны былі разбіты на пуцях чыгуначнай станцыі.

Калі гарачы чэрвеньскі дзень пачаў хіліцца да вечара, быў атрыманы загад адступаць далей.

...Зрабіўшы ноччу з 23 на 24 чэрвеня 35-кіламетровы марш ад Беластока да Саколкі, часці нашай дывізіі занялі абарону за 3 км на поўдзень ад мястэчка, уздоўж чыгункі Беласток – Саколка.

24 чэрвеня прыкладна ў 10 гадзін вечара галоўны атрад палка ўступіў у бой з немцамі. Яго падтрымала палкавая артылерыя. Праціўнік не вытрымаў націску і адышоў за раку Бежа. Наступіла ноч. Адкрыла агонь і артылерыя праціўніка. Быў аддадзены загад палку акапацца, каб пазбегнуць страт ад артылерыйскага агню. На працягу ўсяго цёмнага часу ночы варожая артылерыя вяла метадычны агонь па баявых парадках палка.

Але самым чорным днём для палка, ды, бадай, для ўсёй дывізіі было 25 чэрвеня. З самага ранку варожая артылерыя, апярэдзіўшы нас, адкрыла масіраваны агонь па нашых пазіцыях. Магутны артылерыйскі залп, змятаючы ўсё на сваім шляху, як вялікі вогненны каток, перакатваўся то наперад, то назад, падаўляючы нашы мізэрныя агнявыя сродкі.

У паветры без перапынку баражыравалі варожыя самалёты, наносячы бомбавыя ўдары нават па невялікіх групам чырвонаармейцаў, а знішчальнікі ганяліся за кожным нашым чалавекам. Такого я не бачыў за ўсе чатыры гады вайны.

У першыя гадзіны гэтага страшэннага пабоішча ўся наша цяжкая зброя была выведзена са строю, радыёстанцыя разбіта, сувязь цалкам паралізавана. У гэты дзень загінуў наш камандзір палка палкоўнік Петрасянц. Камандаванне палком, а правільней яго рэшткамі, прыняў я.

Апоўначы 25 чэрвеня нас сабралася каля 300 чалавек. Параіўшыся, мы прынялі агульнае рашэнне адыходзіць на Крынкі. На працягу другой палавіны ночы мы прайшлі спаленыя Крынкі і, паводле свайго меркавання, занялі невялікія ўзвышшы з пералескамі на паўночным захадзе ад Вялікай Бераставіцы, выставіўшы баявую ахову. На світанні 26 чэрвеня дзейнасць варожай авіяцыі аднавілася. Паўта-

рылася амаль тое ж самае, што і пад Саколкай, толькі без варожай артылерыі. На працягу ўсяго дня месцамі ўспыхвала перастрэлка амаль па ўсёй лініі баявой аховы.

Было прынята рашэнне з наступленнем цемнаты адыходзіць на Ваўкавыск, на рубаж ракі Рось. На світанні 27 чэрвеня пры падыходзе да Ваўкавыска мы сустрэлі групу камандзіраў, якія суправаджалі Маршала Савецкага Саюза Куліка.

Выслушаўшы мой даклад, маршал загадаў мне асабіста весці сваю групу палювой дарогай да ракі Рось і арганізаваць абарону на правым яе беразе на поўнач ад Ваўкавыска.

Але і тут мы не знайшлі вайсковых часцей, міма нас рухаліся суцэльным патокам аўтамашыны, падводы, трактары, перапоўненыя людзьмі. Спроба спыніць ваеннаслужачых, якія ехалі і ішлі разам з бежанцамі, не мела поспеху, а іншы раз у адказ раздаваліся стрэлы. Усе чамусьці сцвярджалі, што Слонім заняты немцамі, хадзілі настойлівыя чуткі аб высадцы нямецкіх дэсантаў і танкавых заслонаў на шляхах нашага адыходу.

З усходам сонца 28 чэрвеня варожая авіяцыя прыступіла да ўзмоцненай бамбардзіроўкі правага берага ракі Рось і г. Ваўкавыск. Ад яе ўдараў мы неслі цяжкія страты. Па сутнасці, з 10 гадзін 28 чэрвеня прыйшоў пэўны канец нашым вайсковым фарміраванням, якія былі ў раёне Ваўкавыска. Усё пераблыталася і валам паваліла на ўсход.

Хадзілі настойлівыя чуткі, што нашы галоўныя сілы сканцэнтраваны на старой Дзяржаўнай граніцы 1939 г. пад Стоўбцамі і далей фашыстаў не пусцяць. Усё кацілася да сталіцы Беларусі, не падпарадкоўваючыся ніякім мерам, не баючыся ніякіх пагроз.

Становішча ўскладнялася і тым, што на працягу ўсяго нашага шляху на ўзбочынах дарог днём і ноччу цягнуліся змораныя пад непасільным цяжарам прыхопленанага дамашняга скарбу жанчыны, якія неслі на руках малых дзяцей, вялі за сабой падлеткаў і, абліваючыся слязамі і потам, умольна і распачна глядзелі нам услед. Гэта сапраўды былі страшныя, жудасныя дарогі вайны, і хто бачыў іх сваімі вачамі, той іх ніколі не забудзе.

На ўсім шляху да самага Мінска нам даводзілася пераадоўваць варожыя заслоны, збіваць іх авіядэсанты, трапляць пад частыя ўдары варожай авіяцыі. У такіх выпадках апэратыўна ствараліся баявыя групы, якія ўзначальвалі смелыя і ініцыятыўныя камандзіры. Але, як толькі шлях адыходу ачышчаўся, гэтыя фарміраванні рассыпаліся і рух працягваўся.

На старую Дзяржаўную граніцу мы прыйшлі пад вечар 30 чэрвеня, але салдацкія спадзяванні не апраўдаліся. Тут быў такі ж хаос, як і на берагах Росі: усе пералескі былі забіты машынамі, фурманкамі, шпіталямі, бежанцамі.

Але ўсё ж такі тут былі і пэўныя спробы арганізаваць адступаўшых. Камандуючы 3-й арміяй генерал Кузняцоў ствараў баявыя групы для прарыву. Часткова ён удаўся, але многа людзей загінула, многія трапілі ў палон...

Падрыхтаваў Мікалай Пацэнка.